

Forensisch gedragsonderzoek in strafzaken

C. de Ruiter

In Nederland bestaat op dit moment geen volwaardige postdoctorale beroepsopleiding tot forensisch psycholoog of -psychiater. Toch worden psychologen en psychiaters (hierna: gedragsdeskundigen), die veelal gespecialiseerd zijn op klinisch of kinder- en jeugdterrein, in toenemende mate gevraagd om hun 'deskundigen-licht' te laten schijnen over vragen zoals die naar de mate van toerekeningsvatbaarheid ten tijde van het aan een verdachte ten laste gelegde feit en naar de ernst van het risico van recidive (met een soortgelijk strafbaar feit). Hierdoor spelen zij (weliswaar onbedoeld) vaak een cruciale rol bij rechterlijke beslissingen aangaande de op te leggen straf of maatregel. Dit legt een grote verantwoordelijkheid op de schouders van gedragsdeskundigen. Om die verantwoordelijkheid op adequate wijze te vervullen dient aan een aantal voorwaarden te worden voldaan. Professionele integriteit, transparantie, wetenschappelijke onderbouwing, kennis van de juridische context en het op peil houden van de forensische deskundigheid middels opleiding en studie, zijn daarbij kerncompetenties. In deze bijdrage zal de vigerende praktijk van het gedragskundig onderzoek in strafzaken binnen Nederland worden beschouwd. Daarbij stellen wij onszelf de vraag, in het licht van de openingszin van dit artikel, of het geen tijd is voor de vestiging van een postdoctorale beroepsopleiding tot forensisch psycholoog, c.q. psychiater.

De praktijk

De Nederlandse strafrechter, maar ook het Openbaar Ministerie en de verdediging, doen regelmatig een beroep op de gedragsdeskundige

* De auteur is als bijzonder hoogleraar Forensische psychologie verbonden aan de Programmagroep Klinische Psychologie van de Universiteit van Amsterdam. Tevens is zij verbonden aan het Programma Nationale Monitor Geestelijke gezondheid, Trimbos instituut te Utrecht.

om een onderzoek naar de verdachte te verrichten. Meestal betreft het ernstige gewelds- en zedenmisdrijven, waarbij vragen rijzen over de mate van toerekeningsvatbaarheid en de wenselijkheid van oplegging van een (tbs-)maatregel naast of in plaats van een vrijheidsstraf. De gedragsdeskundige dient meestal drie vragen te beantwoorden: leed de verdachte ten tijde van het ten laste gelegde delict aan een psychische stoornis; is er een dusdanig verband tussen het ten laste gelegde feit en de eventuele psychische stoornis, dat het consequenties heeft voor de mate van toerekeningsvatbaarheid van de verdachte; en, hoe groot is het gevaar van recidive met een soortgelijk feit.

In Nederland wordt noch in de opleiding tot psycholoog, noch in die tot psychiater aandacht besteed aan dit type forensische vraagstellingen. Met uitzondering van diegenen die al tijdens hun opleiding een stage lopen in een forensische setting, leren de meeste gedragsdeskundigen het forensisch diagnostisch onderzoek pas in de praktijk kennen. Er worden jaarlijks zo'n vierduizend rapportages in strafzaken tegen volwassen daders verricht, waarvan ongeveer 250 door een multidisciplinair team van het Pieter Baan Centrum, en de overgrote meerderheid door psychiaters en psychologen die dit werk op freelance basis voor Forensisch Psychiatrische Diensten (FPD) doen (Canton en Van Kordelaar, 2003).

Een aantal FPD's biedt de (freelance) rapporteurs intervisie- en deskundigheidsbevorderingsbijeenkomsten aan, maar in vergelijking met de eisen die bijvoorbeeld in Engeland (British Psychological Society, 2000) gesteld worden aan gecertificeerde forensisch psychologen, is de kwaliteitsborging in Nederland minimaal. In het kader van het *Verbetertraject TBS Terecht* zijn over dit onderwerp voorstellen gedaan, die echter nog nader uitgewerkt dienen te worden (zie ook Rapport IBO TBS, 1998). De rechterlijke macht in Nederland is in het algemeen niet bijzonder kritisch ten aanzien van de deskundigenrapportages (er wordt bijvoorbeeld niet vaak om een contra-expertise gevraagd), zodat vanuit die kant weinig impuls tot kwaliteitsverbetering komt (Kelk, 1999). Wel wordt er op dit moment een aantal cursussen op het gebied van forensische rapportage aangeboden. De meeste van deze initiatieven bestaan echter uit relatief korte cursussen en workshops (bijvoorbeeld de driedaagse cursus Forensische gedragskunde van de RINO Noord-Holland). Door hun beperkte omvang kunnen zij cursisten slechts een inleiding in het forensisch gedragskundig onderzoek bieden. Canton en Van Kordelaar concluderen op basis van een overzicht van de huidige state-of-the-art met betrekking tot de

rapportage *pro justitia* het volgende: 'Voor wat betreft de deskundigen kan men vraagtekens zetten bij het in voldoende mate bestaan van een wetenschappelijk verantwoord forensisch psychiatrisch en psychologisch referentiekader' (Canton en Van Kordelaar, 2003, p. 611).

Fundamentele verschillen tussen psychologie en recht

De psycholoog¹ die in de juridische arena opereert, krijgt te maken met een aantal fundamentele verschillen tussen de twee disciplines. De psycholoog dient zich daar rekenschap van te geven, zodat misverstanden zoveel mogelijk worden voorkomen en de deskundigheid van de psycholoog optimaal 'tot zijn recht' kan komen in het strafproces (Hess, 1999). De verschillen tussen de twee disciplines liggen onder andere op het terrein van de epistemologie, de methodologie en de verklaring van menselijk gedrag. De psychologie is op zoek naar objectieve verklaringen van gedrag. Theoretische verklaringen worden daartoe getoetst volgens een expliciete, empirisch-wetenschappelijke methodologie. Die theorie of hypothese is waar, waarvoor aantoonbare empirische evidentie bestaat. De waarheid in het recht wordt gedefinieerd in termen van rechtvaardigheid, overtuigingskracht en de (mate van) overeenstemming met de vigerende wetgeving. De psychologie hanteert de experimentele onderzoeksmethode, die gebaseerd is op gegevens over groepen (nomothetisch) en gebonden aan strenge methodologische regels. Binnen het recht wordt gewerkt met de casuïstische (ideografisch), narratieve methode – de jurist legt verbanden met jurisprudentie in analoge gevallen en bouwt op basis van logische argumentatie een betoog, met de wet als omvattend kader. De jurist heeft meer bewegingsvrijheid, de psycholoog is in principe gebonden aan strengere criteria. De gedragswetenschapper probeert gedrag te verklaren uit bekende, of potentieel te kennen, factoren. Dat impliceert dat in elk geval een deel van het gedrag gedetermineerd is. Dit relatieve determinisme staat in contrast met de rechtswetenschap die uitgaat van de vrije wil van de mens en de daarmee verbonden verantwoordelijkheid voor het eigen gedrag. De rechtsorde is ermee

¹ In het vervolg van mijn betoog zal ik mij beperken tot richtlijnen voor de rol en de deskundigheid van de forensisch psycholoog, zoals die onder andere in de Angelsaksische literatuur vorm heeft gekregen. De meeste van deze richtlijnen zijn echter eveneens relevant voor de psychiater die als gedragsdeskundige in strafzaken optreedt.

gediend dat individuen verantwoordelijk zijn, anders zou er immers voor alle gedrag een excuus zijn. Ik wil het verschil in denkwijze tussen de jurist en de psycholoog illustreren aan de hand van een voorbeeld uit de praktijk. In deze casus probeert de psycholoog de jurist te overtuigen, wat echter mislukt doordat zij zo verschillen qua epistemologie en methode van onderzoek.

Casus

De psycholoog wordt door de rechter verzocht om commentaar te geven op een *pro justitia* rapportage die is opgemaakt over een verdachte inzake partnerdoding. Het betreft hier derhalve een contra-expertise, echter zonder dat er een nieuw onderzoek bij de verdachte plaatsvindt. De toedracht van het misdrijf is als volgt. De verdachte heeft tijdens een uit de hand gelopen woordenwisseling met zijn echtgenote, een keukenmes uit de lade gepakt, en is daarmee zijn eega te lijf gegaan. Toen hij gestoken had en zijn vrouw hevig begon te bloeden, schrok hij zo dat hij haar wilde helpen. Hij had haar echter op een vitale plaats geraakt. In grote ontreddeering verlaat de man zijn woning en rijdt met zijn auto een plaatselijke recreatieplas in met als doel de verdrinkingsdood. Wanneer dit niet lukt, verlaat hij zijn auto, loopt terug naar het dorp en meldt zich bij de politie. De verdachte heeft geen strafblad en wordt gekenschetst als een eenvoudige, rustige arbeider, die zijn vrije tijd doorbrengt met vissen en het houden van postduiven.

In de *pro justitia* rapportage wordt verdachte beschreven als lijdend aan een afhankelijke persoonlijkheidsstoornis, voor het misdrijf wordt hij als verminderd toerekeningsvatbaar beschouwd, en het recidiverisico voor een soortgelijk strafbaar feit zou hoog zijn. Op basis hiervan is tbs met dwangverpleging aan de rechter geadviseerd. Zoals vaker bij *pro justitia* gedragsonderzoeken, worden de redenen van deze inschatting van de toerekeningsvatbaarheid en het recidiverisico niet genoemd in het rapport.

De psycholoog bestudeert het rapport, en hem valt een aantal zaken op. Ten eerste is onduidelijk op welke wijze de diagnose afhankelijke persoonlijkheidsstoornis is gesteld. In het algemeen kan men alleen op basis van gestandaardiseerde semi-gestructureerde psychiatrische interviews, zoals de SCID, tot betrouwbare diagnoses komen. Ten tweede wordt niet uitgelegd waarom er sprake is van verminderde toerekeningsvatbaarheid, en bijvoorbeeld niet van sterk verminderde of enigszins verminderde toerekeningsvatbaarheid. Ten derde, en dat

is de scherpste kritiek van de psycholoog, is er geen bewijs dat partnerdoders in het algemeen, en deze partnerdoder in het bijzonder, een hoog recidiverisico hebben. Uit onderzoek dat De Boer (1990) verrichtte naar 124 gevallen van partnerdoding die in de periode 1950-1980 in het Pieter Baan Centrum werden onderzocht, bleek dat partnerdoders veel minder vaak recidiveren dan geweldsdelinquenten in het algemeen. Slechts 7% van de partnerdoders werd opnieuw veroordeeld, allen slechts tot een straf korter dan een half jaar; 45% van de andere geweldsdelinquenten werd opnieuw veroordeeld, 14% tot een langdurige gevangenisstraf. De recidive was onafhankelijk van het feit of de dader een lange gevangenisstraf of tbs (tbr) opgelegd had gekregen. Opmerkelijk is ook dat 60% van de mannelijke partnerdoders uit het onderzoek van De Boer reeds voor de partnerdoding een strafblad had, de recidivisten kwamen allen uit deze groep. De verdachte in de onderhavige zaak heeft een blanco strafblad en wordt in het algemeen niet door anderen omschreven als een agressief, gewelddadig persoon. Het lijkt dus redelijk om te veronderstellen dat de kans op recidive met een gelijksoortig delict als de huidige doding bij betrokkene nog lager is dan de 7% (relatief minder ernstige recidive) die in het onderzoek van De Boer gevonden werd. De psycholoog beargumenteert op deze wijze dat hij de kans op ernstige recidive bij deze verdachte bijzonder gering acht.

Ter zitting geeft de psycholoog in het kort deze argumentatie weer. De officier van justitie neemt hier echter geen genoegen mee. Hij meent dat de psycholoog door te refereren aan groepsbevindingen uit het onderzoek van De Boer voorbijgaat aan de uniciteit van deze casus. Deze verdachte zou immers de uitzondering op de bevindingen van De Boer kunnen zijn. Theoretisch is dat uiteraard mogelijk, maar de kans daarop is statistisch gezien verwaarloosbaar. Hier staan de empirische en de casuïstische benadering lijnrecht tegenover elkaar.

De psycholoog in strafzaken

De psycholoog die gedragsdeskundig onderzoek verricht in strafzaken is meestal als clinicus opgeleid. Een groot deel van de opleiding tot (klinisch) psycholoog en psychiater is gewijd aan het verwerven van kennis over psychopathologie en hoe die te behandelen (Rassin, 2002). Het bevorderen van het welzijn van de cliënt, die meestal met een hulpvraag bij de deskundige komt, staat centraal. De forensisch

gedragsdeskundige staat in een volledig andere verhouding tot zijn cliënt (De Ruiter, 2000). Deze laatste neemt meestal niet vrijwillig aan het gedragskundig onderzoek deel en niet het welzijn van de cliënt, maar de waarheidsvinding staat centraal (Greenberg en Shuman, 1997). Het onvrijwillige karakter van het onderzoek en de juridische consequenties die met de uitkomsten ervan kunnen samenhangen, verhogen de kans op sociaal wenselijke antwoorden en misleiding door de onderzochte (De Ruiter, 2002), een reden waarom over het algemeen hogere eisen worden gesteld aan forensisch diagnostisch onderzoek in vergelijking met diagnostisch onderzoek in een klinische context (American Psychology-Law Society, 1991). Een aantal Angelsaksische landen kent onder andere om die reden een aparte beroepsopleiding, en een speciale beroepscode voor forensisch psychologen, naast de algemene beroepscode (zie onder andere APLS, 1991; British Psychological Society, 2002).

Dit betekent bijvoorbeeld dat de forensisch psycholoog zijn uitspraken over de onderzochte gedetailleerd dient te onderbouwen, en dat hij/zij actief verschillende rivaliserende hypothesen ter beantwoording van de gestelde vraag dient te onderzoeken (art. VI.B. en VI.C., American Psychology-Law Society, 1991). In de hierboven beschreven casus zou de Amerikaanse beroepscode bijvoorbeeld een onderbouwing van het recidiverisico vereist hebben.

Het werk van de forensisch rapporteur in strafzaken is complex en specialistisch. De vragen die de rechter aan de psycholoog stelt zijn ingewikkeld, bijvoorbeeld de vraag naar de mate van toerekeningsvatbaarheid. Er bestaat geen eenvoudige psychologische test om de toerekeningsvatbaarheid te bepalen, dit juridische begrip moet door de psycholoog vertaald worden in operationele termen (Grisso, 2003). In de Angelsaksische literatuur spreekt men over 'competency assessment', dat wil zeggen dat de psycholoog moet onderzoeken of de verdachte ten tijde van het ten laste gelegde feit mentaal en emotioneel in staat was om 'het goede te doen en het kwade te laten'. Bij een 'competency assessment' wordt een groot aantal zaken systematisch onderzocht, onder andere of er sprake was van wanen, hallucinaties, intoxicatie, formele denkstoornis, verstandelijke handicap of depressie. Psychologische tests kunnen daarbij behulpzaam zijn, maar ook interviews met de verdachte en belangrijke anderen uit zijn omgeving. Gebruik van dossierinformatie en hetero-anamnestiche gegevens is onontbeerlijk in het forensisch diagnostisch onderzoek vanwege de hierboven reeds genoemde kans op vertekening van de werkelijkheid

door de verdachte. Het forensisch diagnostisch onderzoek vergt ook het gebruik van specifieke forensische meetinstrumenten, zoals de Hare Psychopathie CheckList (PCL-R) en risicotaxatie-instrumenten als de HCR-20 en de SVR-20 (De Vogel, De Ruiter e.a., 2003). Het meest lastige aspect van het gedragskundig onderzoek wordt echter veroorzaakt door de factor tijd. Alle vragen aan de psycholoog hebben betrekking op zaken die in tijd gescheiden zijn van het moment waarop het onderzoek bij de verdachte plaatsvindt: de vraag naar de stoornis ten tijde van het delict heeft betrekking op een situatie in het verleden (postdictie); de inschatting van het recidiverisico heeft betrekking op de toekomst (predictie). Klinisch psychologen zijn in het algemeen opgeleid om aan te geven wat er op het moment van onderzoek met iemand aan de hand is, voor post- en predictie zijn de door hen gebruikte tests veel minder geschikt. Koenraadt (1989) waarschuwt dan ook dat de forensisch gedragsdeskundige zijn conclusies in termen van waarschijnlijkheid dient te presenteren. De klinisch geschoolde psycholoog die gevraagd wordt in een strafzaak te rapporteren, staat bijzonder weinig Nederlandstalige, praktisch relevante, forensisch gedragskundige vakliteratuur ter beschikking. Voor toerekeningsvatbaarheid, bijvoorbeeld, wordt in de Nederlandse rechtspraak een zogenoemde glijdende schaal van vijf gradaties gehanteerd: toerekeningsvatbaar, enigszins verminderd toerekeningsvatbaar, verminderd toerekeningsvatbaar, sterk verminderd toerekeningsvatbaar en ontoerekeningsvatbaar. Deze gradaties hebben geen materieelrechtelijke grondslag:² nergens wordt in de wet gesproken over deze gradaties (De Ruiter, 2002). De vertaling van de gedragskundige diagnose naar het verband tussen het tenlastegelegde en de toerekeningsvatbaarheid wordt door verschillende auteurs nogal uiteenlopend uitgelegd (Koenraadt, 1994; Van Marle, 1999; zie voor verdere uitleg en voorbeelden De Ruiter en Hildebrand, 2002), zodat de rapporteur weinig houvast heeft. Het komt dan ook regelmatig voor dat verschillende rapporteurs tot nogal verschillende conclusies komen ten aanzien van de mate van toerekeningsvatbaarheid van een verdachte. Een goed voorbeeld is de antisociale persoonlijkheids-

2 De Hullu (2000). Illustratief in dit verband is de vermelding van De Boer (1990) dat gedragsdeskundigen van het Pieter Baan Centrum tot maar liefst 30 (!) uiteenlopende nuanceringen betreffende de toerekeningsvatbaarheid waren gekomen in een steekproef van 124 partnerdoders.

stoornis. Er zijn rapporteurs die een verdachte met deze stoornis, die gekenmerkt wordt door gedragsproblemen vanaf jonge leeftijd, een onverantwoordelijke, criminele levensstijl en een hoge mate van impulsiviteit en 'thrill seeking', in principe als toerekeningsvatbaar (of hooguit enigszins verminderd) beschouwen. Andere zien in deze stoornis reden voor een sterk verminderde toerekeningsvatbaarheid. Bij verschillende gradaties van toerekeningsvatbaarheid worden meestal ook verschillende adviezen aan de rechter gegeven aangaande de gewenste straf, maatregel of behandeling, zodat de consequenties van de toerekeningsvatbaarheid in termen van bijvoorbeeld strafmaat of wel/geen tbs met dwangverpleging groot kunnen zijn. In verreweg de meeste strafzaken in Nederland wordt de gedragsdeskundige benoemd door de rechter. Het komt echter steeds meer voor dat de verdediging een 'eigen' deskundige verzoekt om een rapportage uit te brengen als men niet tevreden is met het bestaande deskundigenrapport. Ook het OM kan om een (nieuwe) deskundigenrapportage verzoeken. In principe is dit een goede ontwikkeling, omdat het kan betekenen dat de rapportages kritischer onder de loep zullen worden genomen, hetgeen de kwaliteit ten goede komt. Tegelijkertijd dient deze ontwikkeling zelf kritisch gevolgd te worden omdat er een risico aan verbonden is: de professionele deskundigheid en onafhankelijkheid van de psycholoog dient gerespecteerd en geborgd te worden, ook als hij/zij in opdracht van het OM of de verdediging rapporteert. De rechter die geconfronteerd wordt met meerdere, tegenstrijdige adviezen zal wellicht eerder geneigd zijn de deskundigen ter zitting te horen. Een grondige verdieping in de oorzaken van de tegenstrijdigheden is noodzakelijk voordat de rechter een beslissing kan nemen. Dit betekent dat rechters in de toekomst waarschijnlijk steeds beter geïnformeerd dienen te zijn over de gedragswetenschappelijke deskundigheid in strafzaken.

In de Angelsaksische literatuur bestaan verschillende, zeer goed gedocumenteerde handboeken in de forensische psychologie. Een van de eerste was die van Theodore Blau, *The psychologist as expert witness*, inmiddels in een tweede editie verschenen (Blau, 1998). De belangrijkste onderwerpen voor de forensisch psycholoog zijn erin opgenomen: uitleg van het rechtssysteem, gebruik en interpretatie van psychologische tests, ontoerekeningsvatbaarheid, simulatie en misleiding, rapportage, voorbereiding op het getuigenverhoor, een overzicht van alle geaccrediteerde psychology & law-opleidingen in de VS en Canada, en nog veel meer. Wat opvalt aan dit boek en aan andere

boeken met een vergelijkbaar doel, is het hoge praktijkgehalte gecombineerd met een sterke wetenschappelijke fundering (onder anderen Hess en Weiner, 1999; Goldstein, 2003). Helaas is lang niet alles waarnaar in deze boeken verwezen wordt voor de Nederlandse forensisch psycholoog relevant, daarvoor zijn de verschillen tussen de rechtssystemen en de vereiste werkwijze voor de psycholoog te verschillend. Toch meen ik dat de Nederlandse gedragsdeskundige in strafzaken veel kan leren van de zorgvuldige en grondige aanpak waarmee Noord-Amerikaanse collega's te werk gaan om hun getuigenis te onderbouwen.

Pleidooi

Ik wil deze bijdrage graag afsluiten met een vurig pleidooi voor de vestiging van een volwaardige academische opleiding in de forensische psychologie. Dat zou een tweejarige master-opleiding kunnen zijn, maar ook een tweejarige post-master-opleiding, analoog aan de huidige opleiding tot Gezondheidszorgpsycholoog. In het curriculum van zo'n opleiding zouden in elk geval de volgende onderwerpen aan bod dienen te komen (zie British Psychological Society, 2000):

- de psychologie van crimineel gedrag;
- civielrecht en strafrecht;
- ethische en beroepsmatige aspecten van de forensische praktijk;
- psychologie toegepast in het rechercheonderzoek (bijvoorbeeld daderprofielanalyse);
- psychologie toegepast op de strafrechtspraktijk (bijvoorbeeld ooggetuigenverhoren);
- psychologie toegepast in de civiele praktijk (bijvoorbeeld voogdij);
- diagnostiek en interventies bij verschillende groepen, onder andere slachtoffers van misdrijven, daders, echtparen in het kader van mediatie, kinderen (bij voorkeur vindt hier reeds enige specialisatie plaats, bijvoorbeeld in de vorm van een praktijkstage);
- professionele rapportage;
- getuigenis als deskundige voor de rechtbank;
- een onderzoeksproject op het terrein van de forensische psychologie.

In mijn optiek zou de opleiding volgens het 'scientist-practitioner'-model vormgegeven dienen te worden. De student wordt voor de forensisch psychologische praktijk opgeleid, gefundeerd op grondige kennis van de empirisch wetenschappelijke literatuur op dit terrein. De diagnostische en interventiemethoden die hij/zij gebruikt zijn zoveel mogelijk 'evidence-based'. Dit is een accentverschuiving ten opzichte van de huidige forensisch gedragskundige praktijk in Nederland, die nog sterk leunt op de psychoanalytisch-hermeneutische traditie (Mooij, 1998; Van Marle, 1996). Supervisie en intervisie in de verschillende deelgebieden van de forensische psychologie, zoals psychodiagnostiek, risicotaxatie en daderbehandeling, zijn geïntegreerd in het opleidingscurriculum.

Alleen het inzicht dat de forensische psychologie een specialisme is binnen de psychologie, gelijk aan specialismen als de arbeids- en organisatiepsychologie en de kinder- en jeugdpsychologie, biedt voldoende garanties voor de kwaliteit van de rapportage *pro justitia*. Datzelfde geldt q.q. voor de forensische psychiatrie. Ik pleit ervoor het specialisme van de forensische gedragskundige net zo serieus te nemen als de strafzaken waarbij hij/zij gevraagd wordt zijn/haar deskundigheid aan te wenden.

Literatuur

<p>American Psychology-Law Society
<i>Forensic psychology specialty guidelines</i>
Law and human behavior, 15e jrg, nr. 6, 1991, p. 655-665
Blau, Th.H.
<i>The psychologist as expert witness</i>
New York, Wiley, 1998 (2e druk)
Boer, A.P. de
<i>Partnerdoding: een empirisch forensisch-psychiatrisch onderzoek</i>
Arnhem, Gouda Quint, 1990
British Psychological Society
Membership and Qualifications Board</p> | <p><i>Division of forensic psychology training committee; criteria for the accreditation of MSc programmes in forensic psychology</i>
November, 2000
British Psychological Society
<i>Ethical guidelines on forensic psychology</i>
Leicester, British Psychological Society, 2002
Canton, W.J., W.F. van Kordelaar
<i>Rapportage pro Justitia</i>
Tijdschrift voor psychiatrie, 45^e jrg, 2003, p. 609-618
Goldstein, A.M.
<i>Handbook of psychology, volume 11, Forensic psychology</i></p> |
|---|--|

- New York, Wiley, 2003
- Greenberg, S.A., D.W. Shuman**
Irreconcilable conflict between therapeutic and forensic roles
Professional psychology; research and practice, 28e jrg, 1997, p. 50-57
- Grisso, T.**
Evaluating competencies; forensic assessments and instruments
New York, Kluwer Academic/Plenum, 2003 (2e druk)
- Hess, A.K.**
Defining forensic psychology
In: A.K. Hess en I.B. Weiner (red.), *Handbook of forensic psychology*, New York, Wiley, 1999, p. 24-47 (2e druk)
- Hess, A.K., I.B. Weiner**
Handbook of forensic psychology
Wiley, New York, 1999 (2e druk)
- Hullu, J. de**
Over het niet toerekenen van een strafbaar feit vanwege een psychische stoornis
In: T.I. Oei en M.S. Groenhuijsen (red.), *Forensische psychiatrie anno 2000; actuele ontwikkelingen in een breed perspectief*, Deventer, Gouda Quint, 2000, p. 21-36
- Kelk, C.**
De veelzijdige functies van het Pieter Baan Centrum
In: F.A.M. Bakker, F.A.M.M. Koenraadt e.a. (red.), *Om ernstige zaken*, Deventer, Gouda Quint, 1999, p. 59-69
- Koenraadt, F.**
De psycholoog als deskundige pro justitia
De psycholoog, 24^e jrg., 1989, p. 478-483
- Koenraadt, F.**
Klinische observatie en psychologische rapportage pro justitia
In: F. Koenraadt en S.J. Steenstra (red.), *Forensische psychologie; rapportage en behandeling in het straf(proces)recht*, Arnhem, Gouda Quint, p. 71-95
- Marle, H. van**
Een gesloten systeem; een psychoanalytisch kader voor de verpleging van TBS-gestelden
Arnhem, Gouda Quint, 1995
- Marle, H. J.C. van**
Het strafrechtelijk gedragskundig onderzoek
In: B.C.M. Raes en F.A.M. Bakker (red.), *De psychiatrie in het Nederlands recht*, Deventer, Gouda Quint, p. 75-94
- Mooij, A.W.M.**
Psychiatrie, recht en de menselijke maat; over verantwoordelijkheid
Meppel, Boom, 1998
- Rapport IBO TBS**
'Over stromen'; in- door- en uitstroom bij de TBS
21 december 1998
- Rassin, E.**
De psycholoog en het deskundigenbewijs
In: P.J. van Koppen, D.J. Hessing e.a. (red.), *Het recht van binnen; psychologie van het recht*, Deventer, Kluwer, 2002, p. 337-355

RINO Noord-Holland

*Nascholing GGZ, Cursussen,
workshops, opleidingen*

Forensische gedragskunde, 2004,
p. 65 (zie ook: www.rino.nl)

Ruiter, C. de

*Forensische psychodiagnostiek en
risicotaxatie; ontwerp van een
forensisch psychologisch testin-
strumentarium*

In: T.I. Oei en M.S. Groenhuijsen
(red.), *Forensische psychiatrie
anno 2000; actuele ontwikkelin-
gen in een breed perspectief*,
Deventer, Gouda Quint, 2000,
p. 301-317

Ruiter, C. de, M. Hildebrand

Over toerekeningsvatbaarheid

In: P.J. van Koppen, D.J. Hessing
e.a. (red.), *Het recht van binnen;
psychologie van het recht*,
Deventer, Kluwer, 2002,
p. 688-697

Vogel, V. de, C. de Ruiter e.a.

*De waarde van gestructureerde
risicotaxatie; een retrospectief
empirisch onderzoek bij behan-
delde seksuele delinquenten*

Maandblad geestelijke volksge-
zondheid, 58^e jrg., 2003, p. 9-29